

VIII

Другий рік минав після цього, як по косовиці на пів-дорозі від Кам'янця до Гайсина тюпали конята в подертій бричці. Хитавсь собі у старім брилі пуховім, полатанім старий панотець, а вітер розчісував його лискучу сріблом білу бороду. Встряг старий в солому по самі пахви; вона спинається, дубала стає, смітить по дорозі, а йому, трохи молодшому за світ, хоч коза з вовком вінчайся. Дяк ньокає та пугою поводить, — тонка ж бо була: хоч ячмінь молоти! — а панотець куняє. Стукнуло колесо на ямку, а старий носом у коліно, аж бриль на очі насунувся і з очей сльози покотились, та й зашавкав: — Вражого сина ямка! Наток носа, що ще посиніє чого доброго. — Й помацується за ніздрі та поглядає на пальці, чи не йде кров з носа. За такою роботою продрухався, глянув по боках, а там збіжжя шелестіло, дальше синів ліс по горах та перегірках, а попереду на другій горі щось дибало. Старий і не додивлявся, бо знав, що недобачить.

Було вже близько полудня, як догнали проїжджачі того прохожого. Йшов він, як видно, здалеку, бо вже борода таки добре стернею вросла. На плечах йому якась одежина суконна, чорна з сірою підшивкою і невеличкий вузлик. На собі мав шаровари в клітки й жилетку якусь рябомизу, на голові кашкет добрий. З себе був така машкара, що якби малювати, то чи й повірив би хто, щоб на світі могла бути така людина; лиця шрамоваті, на однім оці більмо, борода купками росте, попід носом також борозни та межі; ще й жовноватий до всього. Оце був Робусинський. Насилу скінчивши курс, він добрався до якогось дядька, а там — чи ті проводи обізвались, чи що — обсіли його жовни, то й повалявся мало не два роки; а це вже йшов з Кам'янця, взявши білет на женитву, щоб попом стати. Поздоровкавшись, почав старий з брички:

— Чи не семінарист? — питає.

— Ні вже, — відказав той.

— Але був?

— Був!

— Чи далеко ж бог провадить?

— До Браславля.

— Чи в саме Браславля, чи поблизу?

— Поблизу, — відказав той.

Через годинку часу панотцевим коням було скількома пудами тяжче, бо й Робусинський їхав.

— Що ж ти, синашу, сирота, чи так безталанний?

— Сирота.

— А ще довго лямку терти?

— Вже дотер.

— Себто вже кончивший?

Посоромивсь Робусинський признатись, то й каже:

— Ось білет на женитву. Вже на попа.

— Торкай! — гукнув старий на дяка. — Хай і кобилки знають, що кончившого везуть.

Хльоснув дяк, конята шарпнули й бричка хутче покотилась, — і таки добре, бо з гори було.

— Ге, — почав далі старий, — то твоїй матері вже можна заспівати: «богослова родшую!»

Ге!.. А думасш женитись? — додав.

— Не як же й попом станеш.

— А я дівчат таких знаю! таких... А якої ти хочеш: хазяйки багатой, гарної, розумної, чи щоб все разом?

— Найлучче, якби все разом, а пройма, коли б гарна й багата.

— Добре, синашу, загадуєш. А на себе ж ти дивився? Та ти, голубчику, такий мерзкий вдався,

що й свята з неба не полюбить, хоч їй вже й не треба хлопця...

Кліпнув оком Робусинський і мовчить, та зажарившись, ще поганший став. А старий поглянув на його й шавкав:

— Ти ж, небоже, не гнівайся, а бігме такий-єсь вдався, що аж фе! Гидко й спогадати!

— На те я, — каже Робусинський, — хлопець, щоб на красу не зважали.

— Твоя правда, — озвався старий. — А наші попи так: хоч квач — товкмач!... Та я берусь сватати, а не знаю, як звати молодого?

— Іпатій Робусинський, — каже той.

— Ну, пане Робусинський, — почав панотець, — так поїдем свататись, га? Та ймення ж бо маєш, — додав, — клапатий, клапатий! Коли б ще сліпий та жовнуватий, то й малювати не треба б... Проте женитись поїдем. А я гарну тобі дівчину за хустку виміняю!

В таких і інаких розмовах проїхали вони й день, і другий. Старий не пустив Робусинського до дядька, а взяв до себе. І вже вибрались за Буг і Теплик минули. Чимало лісів переїздили вони, а оце в'їздили в страшний-страшений, в Бутову. Дуби аж небо підпирають, липи порозростались, кленина, чорноклен, берест, грабина, низом ліщина, свидина, гордовина й всяке дрібне дерево. Аж любо оком глянути.

По дорозі від Теплика до Кам'янок єсть поперечний яр і повздожній видолинок. Тим яром річка текла, тим видолинком дорога йшла, — там гуляли гайдамаки й була гайдамацька криниця. Тепер там лани й проміж пашні пні чорніють та де-де дубки літорослі, або старі голінасті. Витяли пани ліс, вода висохла й від річки рівчак зостався, а від криниці й сліду нема; й усе дуби — кривундяча, обчімхані, що гілля на верхку, мов шапка на дрючку. Хто б догадався за літ тридцять назад, що в Бутові не буде де від сонця сховатись, що в Бутові не буде кілка на заколесник?... А так воно сталось! Тоді вже тяли Бутову, як оце старий їхав з своїм молодим. Вбираючись в гушавину, де саме холодом повіяло, панотець каже:

— Тут треба коні попасти, та й самі покачаємось в траві.

Звернув дяк з дороги й стали під липою. Поки дяк коні то розпріг, то попутав, панотець відійшов трохи набік і розпростерся на траві. Робусинський і собі ліг недалечке, виставив грудницю, щоб провіяло.

— А знаєш, синашу, що я тобі скажу? — почав панотець розмову.

— А що? — питає Робусинський.

— Я їсти хочу.

— І я не від того.

— То ходім та води нап'ємось, — каже панотець. — Тут близесенько чудо, не криниця!

Гайдамацька зветься.

— Ходім, — озвався Робусинський.

Піднявся панотець на ноги, встав і Робусинський та й пішли дорогою, а там звернули набік і пішли стежечкою, спустились в яр, придержуючись за ліщину тощо. З-під коріння з-під верби джерело било, що й кулаком не заткати. Добрі люди викопали ямку й вправили кадіб та й стала копанка. Той тільки пив воду з копанки, хто приходив з банькою тощо — й то не тут, а там, куди воду ніс; тут же всі — і старі, і малі — нагинались до джерела, пили — не відпивались і води не каламутили. Мало цього, ще й умивались. І панотець потурбував свою старість: нагнувся до джерела, аж почервонів і бороду помочити не жалував. Напивсь і Робусинський, та вже листочком, а не нагнувся.

Вернувшись до брички, казав старий дякові вийняти ящик з ковбасами та пляшку горілки й розіслались під деревом закусувати. Закусивши та заснувши, рушили з місця; а на вечір були вже у старого коло столу. Ні роду, ні плоду не мав старий, то й рад був, що жива душа є в хаті, а не знав, що та душа часник їла. Причепурих його на свій кошт, назначив йому коні й хурмана.

— Це тобі, — каже, — їздь, розглядай!... А приход добрий зайняв еси, то й посватаєш хоч яку кралю.

Погана врода допомогла Робусинському.

Поки він виходився з жовнів, ректор семінарії став архиреем, а інспектора там же ректором зробили. Любивши Робусинського в семінарії, цей не цуравсь його й після, і як став приставляти архирееві, що природа його скривдила тощо, то й витупкав йому добру парафію, — чуть не найлуччу на все Поділля. З таким білетом до кожного батька приступиш, а в тім і вся штука, щоб батькові подобатись, бо на дівчат рідко хто зважа: й дикий кінь приручається, а жінка присмиріє, — думають попи.

З такими фундушами шатнув Робусинський по панотцях, де тільки чув дівчат.

А тимчасом під Солодьки підкочувався віз, а на йому сидів Антоній Люборацький — кончивший курс богословських наук. Бакени мав густі та чорні, вуса добрі, очі бистрі та живі, чоло високе, лице не назбит біле, бо не шанувався, і на щоках кров грала.

Тією ж дорогою їхав оце Антосьо, що й тоді, як уперве вертався з шкіл, ще з Крутих, додому. І тепер, як тоді, збожілля шелестіло, й снопи то стояли, то в п'ятках лежали; так же рябіли жєнці, так же черногуз дибав по горі, коники ловив; і Солодьки так же звільна виказувались з-за гори, — все так же було, як і в давнину. Та сам Антосьо вже не такий був; вже не рвалося йому серце додому, не кипіла кров до отця-неньки, не тягло на баштан, не манили до себе ті білі хатки в зелених садочках, ні та убога дерев'яна церква, що понуро стояла серед села, од свята до свята на всі замки позамикана. Не ждали хлопці, ні їх бистрі коні... Сидів неборак, наче задумавшись, а справді дививсь на стебелину, що виставилась з вічка, тряслась, дрижала разом з ним, разом з бричкою. Не хутко побачив він, що й його батьківську хату на підмурку з подвір'ям видко було, як на долоні.

— Тпррру! — став візник під коливоротом. Лановий, постогнуючи, виліз з куреня ворота відчинити, а Антосьо виглянув з брички.

— Здорові були, мої Солодьки! — подумав собі й зітхнув. — Солодьки, Солодьки! — каже сам до себе, — а життя гірке — не солодке...

— Це ви, паничу? О! дай же вам, боже, здоров'ячка! — привітав лановий.

Привітав його й Антосьо добрим словом, — пізналися! Це той самий дід, що назад тому п'ятнадцять літ на баштані сидів, як Антосьо ще був дитиною.

— Що ж, паниченьку, — зашавкотів старий, — ви може на батюшку до нас їдете?

— Як то?

— А хіба ж ви не знаєте, що у нас батюшки вже нема?

— Нічого не чув.

— Ого! вже другий місяць, як повезли...

— Куди?

— Но! — гукнув візник.

— Їдьте в двір! Паніматка вже на старім обійстю.

— Що воно таке? — подумав Антосьо. — Якись дива виробляються! Не дурно ж мені й так сумно було цілу дорогу.

От вже й греблю проїхали й до хати повернули, а сумно Антосьові: не прояснювалось, не легшало на серці, ні разу не вдарилось як інакше, що от-от материн голос почує... От і з ворота в'їхали.

Давно вже Антосьо був на цім дворіщі, і за серце його стиснуло, що від усього пустою відгонить... Ось перед вікнами здоровий хрест новий, на тин спертий. Нікого-нікогісінько нема, тільки гусей купка перед порогом, квочка з курчатами ходить та хлопчик серед подвір'я рукав собі гризе, й кінь випав йому з рук.

Не пізнав Антосьо, що це Фоня, бо такі виріс, і вже не в червоній сорочці, а в білій; рукави заялезені, поморщились на ліктях, що аж короткі стали, штанці також збіглись, ноги босі та чорні, а волосся на голові аж побіліло від сонця. Більше навіть собаки не було.

— То ти Фоня? — почав Антосьо. Фоня вирячив очі.

— Фоня! а, Фоня! где папа? — почав Антосьо знов.

— Дя-дя! — закричав хлопчик і драпонував поза хату, тільки закурілось.

— От тобі й радість! — подумав Антосьо й каже до візника: — поносиш, я скажу, куди. — Й пішов до хат.

Всі двері повідмикані були, то не трудно здогадатись, що хазяї недалеко. І справді, поки візник поносили, поки що, прийшла мати вже в сльозах.

— Синку мій, синку! — заголосила зразу. — Нема вже Орісі!

— А де ж? — якось жалібно промовив Антосьо.

— На цвинтарі, синку! От і хрест для неї. Тільки й заробила в свого Тимохи, що чотири дошки, а хрест я вже своїм коштом ставлю.

Щоб затамувати сльози, Антосьо почав ліпити куричку, й питає:

— Де ж Текля?

— Поїхала за малярем, щоб хрест сестрі помалював.

— Буде, мамко, бо й я буду плакати!

— Плач, синку! плач та молися, бо Оріся й без сповіді вмерла!

— О господи! Чи ж в таку годину виїхав, чи що! — каже Антосьо, й смочче ту бідну куричку, а сльози йому аж на жилетку течуть.

— Отой собака... — хотіла щось говорити стара, та Фоня виглянув у двері. — Ходи до мене, сирітко! — почала вона.

Ввійшов Фоня

— А хто це? — питає вона його, показуючи на Антося.

— Дядя, — озвався хлопець.

— А мама де?

— Татко вбили пляшкою.

— А татко де?

— Повезли у фурдигу.

— А й ти такий будеш, як твій татко?

— Ні.

— А який же?

Не відказав хлопець, а став пручатись, — пустіти мене, пустіть!..

Пустила баба внука, то він й побіг, тільки дверми стукнув.

Антосьо сидів, як камінний; сльози йому так і позасихали на лиці й куричка в руці погасла.

— Отаке-то з Тимохою! — почала мати.

— Я вже знаю, — озвався Антосьо, — за що ж це?

— Наробив такого в церкві, що аж запечатувана стоїть вона, покійниця, і почала на його гримати — а громада перед тим уже подала на його бумагу. От він і почав: «то й ти на мене! то й ти на мене!» А саме сів їсти. То як стояла на столі зелена пляшка — та ще давня, що й в комин не розіб'ється... — що то давнина!.. Так, кажу, він схопив ту пляшку в руки та так і пустив в Орісю та й попав їй позауш: зігнулась нещаслива на своє лихо. Як упала вона, то вже й не встала...

— Гарзд! — відказав Антосьо. — Тепер і я скажу, як Мася: *oto wam porowiczu!*..

— Так, сину, так! — підхопила стара, аж піднявшись з стільця.

— Згадав я Масю... Де вона?

— І чутки нема... Розказує молодича, що в них служила, що вона почала туркати своєму

чоловікові: кинь та й кинь це місце, а шукай собі другого де, дальше від мого роду. Мені, каже, соромно й признатись до його... От Кулинський і розлічивсь з паном Росолинським, спродався й поїхав, а куди — то бог його зна.

— І це гаразд! — озвавсь Антосьо. — Отак-то наші пішли!.. А на Теклю ніхто не насватується?

— Був якийсь Робусинський...

— Робусинський! — скрикнув Антосьо...

— Та боже вас сохрани й в хату його пускати! Це таке ледащо, що й не сказати: гірш Тимохи буде!

Стара аж перехрестилась: — хай минає, — каже. Тоді вже стара докінчила, як увійшла Текля і маляр за нею.

— Як же приход? — питає Антосьо.

— Я думала, що ти займеш, або за Теклею почислять.

— Мені ще рано; ще списків не читали. Подавайте прошення, щоб за Теклею почислили, бо виженуть з хати.

— Хто сміє?

— Еге! Наїдуть оцінщики, оцінять і викидають.

— От тобі й радість! То пиши хутче та подавай. Не їй, то тобі достанеться, а не кому чужому. Бо справді, як ще виженуть, то пропащий світ.

— А виженуть, виженуть! Тепер таке «постановленіє» вийшло, щоб причт у громадських хатах жив.

— Отам до тримонного! Як в шинку, що з села й мастільниці й все... Добре покійні татуньо розказували, ще то й твій тато покійний це знав... Кажуть було обидва, що духовне владеніє прийде во ізожденіє...

— Що ж, паничу, — треба мені їхати... — почав візник, прийшовши до хати.

Відправивши його, Антосьо ліг спочити по дорозі, а ті пішли по хазяйству, а маляр розклав каміння та й пішов до шинку й вернувся аж увечері — мокрий, хоч викрути... Ліг спочити Антосьо, та не спалося йому.

— Що за лукавий світ! — думав він, — що за темний люд! Хоч би на те вже зважали, коли ні на що не хочуть, що бог жінку сотворив після чоловіка, то вона, значить, і старша. Почав же господь творіння з багна, від неживого перейшов на живе, від черв'яка до скотини, і там до чоловіка, а закінчив Євою, найкращим створінням. Адам, чоловік, старший був за все, а Єва й за Адама, за свого чоловіка, старша. Чоловік для жінки, як дерево для птиці, земля для трави, вода для риби: тим, щоб було де жити; цій, щоб було за ким жити... Чи й з мене, моя Галочко, вийде такий же азіат?.. О, ні! Я знаю, що то жінка... Ти в мене будеш щаслива. Шануватиму тебе, як око в голові, зірочко моя ясна!.. — і зітхнув, полежав щось без думок, а там і знов почав. — А пастирі які! Боже милосердний! Насмішники, а не пастирі... От як я вийду на попа, то зараз школу заведу, учитиму дітей, стоятиму за громаду перед паном, перед судом, перед царем... Заїдять? То що? Христос дав нам взір собою, я послідую йому. На що вони зважають?.. «Образ будьте стаду» — їм говориться, а вони «безобразіє» стаду. І самі, як стадо яке: тільки їдять, та множаться... Та й стадо не так, бо хоч купи держиться, а вони — розполохане стадо, та не овець безсловесних, а свиней... Господи мій, господи! невже ж і я такий буду?.. Не дай мені загинути; я буду добрим попом!

Само собою, коли починається думати, то сон уже не возьме. І Антосьо покачався-покачався та й устав і почав на скрипці голосити — так голосити, що й камінний заплакав би. А він побілів та пожовк, губи йому посиніли й тільки дрижать, а пальці так і літають. То соловейком защебече, то засвище, то затьохкає, то так зайойкоче, що сльози самі ллюються, мовби там під лобом хто мокре клоччя здушить... Скрипка так і говорить, аж вимовляє. Не час, не годину розмовляв

неборак на своїм струменті; не дві, й не три слухали його та слізьми заливалися мати з Теклею, а далі й годі сказав: поклав скрипку на стіл і почав ходити вздовж і поперек та тільки зітхає. Як чує — хлипають у другій хаті. Він і виглянув, а то мати та Текля.

— Чого б я плакав? — почав хлопець, — наче поможеться, чи що! Ет, — бог знає що!..

— І я скажу: бог знає що говориш! — озвалась мати. А Текля втікла.

— Розкажіть-но мені лучче, що в вас нового чутно? Чи нема де весілля, або якого празнику, щоб поїхати?

Стара подумала, що він хоче поїхати, чи не вигляне дівчини собі під пару, й почала розказувати, де весілля, де празник, в кого гарні та хороші дочки.

— Не туди, матінко! — подумав Антосьо, — є в мене зоря ясна, та не з неба світить, а з батькової хати...

На другий день не вспів Антосьо й поснідати, як уже й потяг у Кукілівку. Як же здивувався, заставши тут Робусинського!

— А ти ж, сміття, чого тут? — зараз же шепнув йому на вухо.

— А ти думаєш і тут, як в семінарії, верховодити?.. Годі! Там твоє грало, а тут — поміряться!

— Що тобі мірятись? Як дам, то на свій зріст все подвір'я зміряєш, тільки не утряси звідсіль!

— Попробуємся!

— Та що тут пробуватись! Без сорома казка — он де двері, або випхаю! Вибирай що хоч: або прощайся і не навідуйся, або все розкажу.

— Розказуй! — озавсь Робусинський, а сам шапку в кулак і потис за поріг.

Так випало, що на цю комедію не було свідків, а тут виходить Галя. Не довго б балакали про своє, як увійшов її батько, а там і мати ввійшла. Тоді вже поплелось на гурт, що й сам Соломон ладу б не дійшов...